

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО СУБСИДІАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАЄ ДЕЛІКТНУ ПРИРОДУ*

<...> *Щодо правової природи субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у справі про банкрутство*

<...> 9.2. Нормами Господарського кодексу України (далі – ГК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначено правове регулювання підстав, умов та порядку застосування / притягнення до субсидіарної відповідальності юридичних осіб, яке водночас перебуває у взаємозв'язку з нормами Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), які встановлюють порядок провадження у справі про банкрутство на стадії кожної судової процедури, з огляду на таке.

9.3. Частина перша статті 216 ГК України встановлює, що учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

9.4. Водночас частиною першою статті 619 ЦК України регламентовано, що договором або законом може бути передбачена поряд з відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи.

Згідно із частиною першою статті 215 ГК України у випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва – боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства.

Частиною третьою цієї статті ГК України унормовано, що умисним банкрутством визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом.

9.5. Щодо субсидіарної відповідальності за правилами КУзПБ Суд зазначає, що за змістом преамбули цього Кодексу одним з основних завдань провадження у справі про банкрутство є задоволення вимог кредиторів неплатоспроможного боржника.

9.6. За загальним правилом, визначеним частинами першою – третьою статті 96 ЦК України, юридична особа самостійно відповідає за своїми зо-

* Витяг з постанови Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 19 червня 2024 р. у справі № 906/1155/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855>> (дата звернення 30.09.2024).

бов'язаннями; юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном; учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, установлених установчими документами та законом.

9.7. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом (частина друга статті 191 ЦК України).

9.8. Водночас відкриття провадження у справі про банкрутство є початком особливого правового регулювання відносин (між боржником і його кредиторами, між боржником і третіми особами), системою загальних і спеціальних охоронних норм законодавства, взаємодія та мета яких визначається принципами та нормами, що становлять зміст КУзПБ.

9.9. Так, у судовій процедурі ліквідації боржника питання єдиного майнового комплексу боржника регулюється нормами КУзПБ про ліквідаційну масу, до складу якої входять усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання, включаються до складу ліквідаційної маси (частина перша статті 62 КУзПБ).

9.10. Порядок формування і використання ліквідаційної маси встановлено статтями 61–65 КУзПБ та спрямовано на задоволення вимог кредиторів.

9.11. Відповідно до абзацу першого частини другої статті 61 КУзПБ під час здійснення своїх повноважень ліквідатор (а згідно зі змінами, внесеними Законом від 20.03.2023 № 2971-IX, також і кредитор) має право заявити вимоги до третіх осіб, які за законодавством несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства; розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

9.12. Абзацом другим частини другої статті 61 КУзПБ передбачено, що в разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому цим Кодексом.

9.13. Отже, у справі про банкрутство субсидіарна відповідальність має деліктну природу та узгоджується із частиною першою статті 1166 ЦК Украї-

ни, якою встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

9.14. Тобто *недостатність майна юридичної особи, яка перебуває в судовій процедурі ліквідації, за умови доведення боржника до банкрутства, повнюється за рахунок задоволення права вимоги про відшкодування шкоди до осіб, дії / бездіяльність яких кваліфікуються судом як доведення до банкрутства.*

9.15. *Потерпілою особою в такому випадку є банкрут, щодо якого відкрито ліквідаційну процедуру.*

Саме банкрут, від імені якого діє ліквідатор (арбітражний керуючий), у порядку, визначеному статтею 61 КУзПБ, звертається з вимогою до третіх осіб, з вини яких настало банкрутство боржника.

При цьому визначена в абзаці першому статті 61 КУзПБ дискреція ліквідатора у питанні покладення субсидіарної відповідальності має застосовуватися з урахуванням принципу безсумнівної повноти дії ліквідатора у ліквідаційній процедурі, невід’ємним критерієм дотримання якого з огляду на положення частини другої статті 61 КУзПБ є вирішення питання про покладення на винних осіб субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства (такий висновок узгоджується зі сталою правовою позицією, викладеною в постановках Верховного Суду від 17.06.2020 у справі № 924/669/17, від 07.10.2021 у справі № 914/3812/15, від 14.09.2023 у справі № 908/2414/21, від 15.02.2024 у справі № 908/2538/22, від 14.03.2024 у справі № 34/5005/4591/2012 тощо).

Якщо з відповідною вимогою звертається кредитор банкрута, право на звернення якого передбачено також у частині другій статті 61 КУзПБ згідно зі змінами, внесеними Законом від 20.03.2023 № 2971-IX, то такий позов слід кваліфікувати як похідний, оскільки грошові суми субсидіарної відповідальності стягуються не на користь кредитора, а до ліквідаційної маси банкрута, за рахунок коштів від продажу якої зазначені вимоги задовольняються.

Щодо складу правопорушення як умови для застосування субсидіарної відповідальності

9.16. Визначене нормами частини другої статті 61 КУзПБ правопорушення, за вчинення якого покладається такий вид цивільної відповідальності, як субсидіарна (пункти 9.11, 9.12), має співвідноситися із наявністю відповідно до закону необхідних умов (елементів), які є підставою для застосування цього виду відповідальності.

Такими елементами є об’єкт і суб’єкт правопорушення, а також об’єктивна та суб’єктивна сторони правопорушення.

9.17. *Щодо об’єкта правопорушення Суд зазначає, що ним є ті майнові права боржника та кредиторів, вимоги яких визнані у справі про банкрутство,*

що порушені у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства, та відновлення яких відбувається відшкодуванням шкоди в межах покладення субсидіарної відповідальності за правилами частини другої статті 61 КУзПБ.

9.18. Наведені висновки щодо об'єкта правопорушення зумовлюють необхідність сформулювати висновки щодо суб'єктів права вимоги та характеру звернення (позову) про покладення субсидіарної відповідальності боржника у справі про банкрутство.

Кредитори боржника можуть мати похідний інтерес у стягненні коштів з третіх осіб, винних боржнику, в тому числі у стягненні неповернутих боржнику позик, кредитів, збитків, завданих боржнику третіми особами, тощо, якщо несплата цих коштів спричиняє несплату коштів боржником кредиторю. Цей інтерес полягає у переведенні майна боржника у вигляді його прав вимоги у більш ліквідну форму – грошову. При цьому кредитори боржника не набувають власних прав вимоги до третіх осіб, винних боржнику; похідний інтерес кредиторів полягає у стягненні коштів на користь боржника – юридичної особи, а не на користь кредиторів, учасників (акціонерів) юридичної особи – боржника.

Зазначений похідний інтерес задовольняється через різні правові інститути, зокрема у справі про банкрутство через інститут субсидіарної відповідальності. Так, ліквідатор (а згідно зі змінами, внесеними Законом від 20.03.2023 № 2971-IX, також і кредитор) має право вчинити дії щодо переведення вимог банкрута у ліквідну (грошову) форму.

Для цього ліквідатор і кредитор можуть звернутися до третьої особи, яка має заборгованість перед банкрутом (зокрема щодо відшкодування завданих банкруту збитків) з вимогою про сплату коштів, а ліквідатор також має альтернативу наведеному та може продати право вимоги на аукціоні з особливостями, встановленими статтею 82 КУзПБ. В обох цих випадках майно банкрута у вигляді права вимоги замінюється ліквідним майном-коштами, за рахунок яких задовольняються вимоги кредиторів у черговості, встановленій статтею 64 зазначеного Кодексу.

У цих висновках Суд звертається до правової позиції Великої Палати Верховного Суду, сформульованої в постанові від 28.09.2021 у справі № 761/45721/16-ц (провадження № 14-122цс20) (пункти 72, 73, 78).

9.19. Суб'єкт (суб'єкти) правопорушення визначені законом, зокрема ними є засновники (учасники, акціонери) або інші особи, у тому числі керівник боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, за умови існування вини цих осіб у банкрутстві боржника.

9.20. Об'єктивну сторону правопорушення становлять дії / бездіяльність відповідних суб'єктів, прийняття ними рішень, надання вказівок на вчинення дій або на утримання від них, що призвели до відсутності у боржника майнових активів для задоволення вимог кредиторів або до відсутності інформації

про такі активи, що виключає можливість дослідження активу та його оцінки, тобто які окремо або у своїй сукупності спричинили неплатоспроможність боржника та, відповідно, вказують (свідчать) про доведення конкретними особами боржника до банкрутства.

9.21. Щодо змісту правопорушення з доведення до банкрутства, то, окрім вже визначеного (пункти 9.11, 9.12, 9.20 цієї постанови), слід виходити зі змісту, визначеного частиною третьою статті 215 ГК України (пункт 9.4).

Водночас такий зміст не обмежується вичерпним переліком дій / бездіяльності суб'єктів правопорушення, а їх характер саме як протиправний оцінюється за відповідними правовими та економічними показниками.

Зокрема, доведення до банкрутства можуть спричинити дії з відчуження майна за заниженими цінами, придбання майна за завищеними цінами, надання послуг за цінами, нижчими за ринкові, здійснення невинновиправдано ризикових чи невинновигідних операцій тощо. Неправомірні дії чи бездіяльність, завдання ними шкоди боржнику та виявлення її розміру можуть не збігатися у часі. Наприклад, окремі неправомірні дії чи бездіяльність або сукупність таких дій чи бездіяльності можуть мати наслідком втрату ліквідності юридичною особою в майбутньому (див. також *mutatis mutandis* постанови Великої Палати Верховного Суду від 28.09.2021 у справі № 761/45721/16-ц (провадження № 14-122цс20) (пункт 66), від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18 (провадження № 12-185гс19, пункт 7.56)).

Тобто зміст відповідного делікту становлять умисні і цілеспрямовані дії / бездіяльність, результатом яких є банкрутство юридичної особи та шкода, завдана приватним і суспільним інтересам.

За змістом частини другої статті 61 КзПБ вказані умисні дії / бездіяльність та їх результат узагальнено іменуються доведенням до банкрутства, що і дає назву цьому делікту. При цьому винні особи хоча і не є стороною боргових зобов'язань, але їх поведінка перебуває в причинно-наслідковому зв'язку зі шкодою у вигляді непогашених вимог кредиторів.

9.22. *Щодо суб'єктивної сторони правопорушення, то її становить ставлення особи до вчинюваних нею дій чи бездіяльності (вини суб'єкта правопорушення). <...>*